

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด

เมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

ภัยของจิตคือกิเลสเท่านั้น

ในแดนสมมุตินี้มีจิตเป็นผู้รองรับ รับทราบว่ามี ว่าชั่ว ว่าสุข ว่าทุกข์ นอกนั้นไม่มีอะไรรับทราบว่าอะไรมีหรือไม่มี สุข ทุกข์ประการใด ไม่มีสิ่งใดรับทราบ นอกจากจิต ทั้งจิตสัตว์ จิตบุคคล คำว่าจิตก็คือตัวรู้ มีตัวรู้นี้เท่านั้นเป็นผู้ทราบสิ่งที่มาสัมผัส หรือไม่สัมผัส จิตนี้สามารถรับทราบได้ และสิ่งที่เป็นภัยต่อจิตก็ไม่มีอะไรที่เกินกิเลส ตามหลักธรรมท่านให้ชื่อไว้รวม ๆ ว่ากิเลส มีที่ประเภท ก็รวมอยู่ที่จิต แสดงออกที่จิต

จิตจึงเป็นสถานที่แสดง หรือสถานที่อยู่ของกิเลสอย่างพร้อมมูลไม่มีเวลาบกบาง(บกบาง = ลดลง) เวลาสงบก็เข้าไปอยู่ในจิตนั้นเสีย เวลาแสดงตัวออกมาก็แสดงออกมาจากที่นั่น หากไม่มีการชำระแก้ไขด้วยแล้ว จะว่าอนันตกาลระหว่างจิตกับกิเลสก็ไม่ผิด จะเรียกว่าอนันตจิตก็ไม่ผิด คือหากกาลหาเวลาไม่ได้เลย กิเลสไม่เคยหลุดลอยออกจากจิตใจโดยไม่มีการชำระตัดแปลงแก้ไข แต่การสั่งสมตัวของกิเลสนั้น สั่งสมอยู่เป็นประจำที่จะทำงานเพื่อการพรวดพราดจากจิตนั้น กิเลสไม่เคยทำ ไม่เคยมี และไม่เคยให้มี เป็นสิ่งที่ฝังแน่นอยู่ในจิตดวงเดียวนี้เท่านั้น ไม่ว่าจะจิตสัตว์ จิตบุคคลกิเลสเกิดได้ทั้งนั้น แสดงได้ทั้งนั้น ภัยของจิตจึงมีกิเลสอย่างเดียวเป็นสำคัญ

รากเหง้าเค้ามูลของกิเลสพระพุทธรเจ้าท่านแสดงไว้แล้วอย่างละเอียดลออ **อวิชชา** **ภว** **สังขาร** เป็นต้น นี่คือ รากเหง้าเค้ามูลของกิเลสโดยแท้ แยกแขนงออกไปเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ความรัก ความชัง นอกนั้นเป็นแขนงออกไป แต่ละแขนงยังแยกเป็นแขนงย่อย ๆ ออกไปอีกมากมายจนหาประมาณไม่ได้ เหมือนต้นไม้แต่ละต้นแตกกิ่งใหญ่ กิ่งเล็ก เล็กเป็นลำดับลำดาดลงไปรอบลำต้นของมัน

เพียงแต่กิ่งใหญ่กิ่งเดียว เราไปนับแขนงเล็กของมันก็ไม่มีการสิ้นสุดยุติลงได้ เพราะมีมากต่อมาก กิ่งของกิเลสที่แตกจากกิ่งใหญ่ของมัน เช่น แตกจากความโลภ ความโกรธ ความหลงแต่ละกิ่งใหญ่ ๆ ทั้งนั้นก็พอตัว แล้วทุกกิ่งไม่ว่ากิ่งใหญ่ กิ่งย่อย ไม่ว่าจะรากเหง้า

คำมูลของมัน ล้วนแล้วตั้งแต่เป็นตัวพิษตัวภัยที่ฝังจมอยู่ในจิตใจ และแสดงตัวอยู่กับจิตใจนี้ทั้งหมด ไม่มีสถานที่อื่นใดที่จะแสดงเรื่องของกิเลสออกได้ นอกจากใจเท่านั้น แสดงออกได้ที่ใจ เพราะกิเลสอยู่ที่ใจ

ด้วยเหตุนี้การแก้กิเลสจึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะความฝังจมนั้นเป็นสิ่งที่ลึกมาก ถ้าเราจะเทียบทางลึก ลึกจนหาประมาณไม่ได้ว่าลึกขนาดไหน จมลงอย่างมิดมองไม่เห็นเลย ภูษชาติที่เคยเกิดมามากน้อยในจิตดวงหนึ่ง ๆ นั้นไม่สามารถจะนับอ่านตนเองได้ เพราะลึกแสนลึก มากต่อมาก และผลของมันที่แสดงเป็นความทุกข์ร้อนออกมา แต่ละภพละชาตินั้นก็ยิ่งมีมากต่อมาก ไม่สามารถจะนับอ่านได้เลย เนื่องจากความฝังลึกของกิเลส และผลิตตัวออกมาเป็นความฝังลึกในชาติในภพ ในทุกข์น้อยใหญ่ต่าง ๆ มันมีอยู่เป็นประจำ และผลิตอยู่เป็นประจำ

การแก้ไขถอดถอนกิเลสจึงเป็นเรื่องใหญ่โต ผู้ที่จะมาเป็นศาสดา ล้วนแล้วตั้งแต่เป็นผู้ตั้งท่าตั้งทางเตรียมพร้อมมาเป็นเวลานาน ไม่ใช่อยู่เฉยๆ ก็เป็นบารมีขึ้นมา แต่ละประเภท ๆ ของบารมีนั้น ๆ ต้องได้ตั้งหน้าตั้งตาสร้างจริง ๆ เตรียมเนื้อเตรียมตัวเต็มเม็ดเต็มหน่วย เต็มสติกำลังความสามารถ โดยลำดับลำดับ ยิ่งสร้างไปมากเท่าไร ก็ยิ่งมีความวิงวอนชวนขวยมากขื่นเท่านั้น เพื่อให้พอกับ หรือเพื่อให้เป็นกำลังที่จะถอดถอนสิ่งที่ฝังจมอย่างลึกลับ หรืออย่างลึกซึ้งนี้ให้ตื่นขึ้นมา ย่นเข้ามา ภูษชาติแทนที่จะมากเต็มภูมิของมัน ก็ให้ลดน้อยลงมา ๆ ดังพระพุทธเจ้าของเราองค์ปัจจุบันเป็นตัวอย่าง สุดท้ายทุกสิ่งทุกอย่างก็เป็นความเด่นทั้งนั้น

พูดถึงการให้ทาน ในโลกไม่มีใครเสมอเหมือนพระพุทธเจ้าครั้งเป็น**พระเวสสันดร** คือจะเสียสละโดยสิ้นเชิง ให้รักษาศีลพระองค์ก็ทรงยอมรับทุกสิ่งทุกอย่างความลำบากลำบากในที่ทรงบำเพ็ญพระองค์ในเวลานั้น จนกระทั่งได้มาเป็น**สิทธัตถะ** เป็นพระชาติสุดท้ายที่เสียสละหมด เสียสละทั้ง ๆ ที่ยังมีความห่วงใยเสียตาย สละราชสมบัติพัสดสถานทุกบ้านเรือน บริษัท บริวาร ไพร่ฟ้าประชาชี ออกประหนึ่งว่าชั่วพระทัยจะหลุดลอยออกไปตาม ๆ กัน กับสิ่งที่เสียสละนั้น พระองค์ก็ทรงยอมรับ และตัดพระทัยไปด้วยความฝ่าฝืน และเสด็จไปด้วยความยากความลำบาก นี่ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์พยายามแห่งการถอดถอนกิเลสออกจากใจทั้งหมด ไม่มีประโยชน์ใดที่พระพุทธเจ้าจะทรง

ได้รับความย่อหย่อนผ่อนปรนจากกิเลส ว่าไม่ให้ฝืนไม่ให้อดทน ไม่ให้เข้มแข็ง ไม่ให้บึกบึน ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่จะต้องใช้กำลังบึกบึนด้วยกันทั้งนั้น

เวลาทรงบำเพ็ญ พระองค์ก็ทุกข์ยากลำบากแสนสาหัส ทุกพระอิริยาบถ จะไม่มีพระอิริยาบถใดเลยเป็นความสะดวกสบาย ทั้งความเป็นอยู่ธรรมดา ทั้งประโยคแห่งความพากเพียร มีแต่หม่นไปตามความมุ่งมั่น ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างเดี่ยวเท่านั้น กำลังวังชาทุกสิ่งทุกอย่างทุ่มเข้ามาสู่ความพากเพียรทั้งหมด เป็นหรือตายก็ต้องทุ่มเข้ามา ไม่ถือความเป็นความตาย เป็นสิ่งที่มีสารคุณมากกว่าธรรมที่พระองค์ทรงมุ่งหวัง คือแดนแห่งความตรัสรู้เป็นศาสดาของโลกและเป็นสยัมภูด้วยตามหลักธรรมชาติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ต้องรู้เอง เรียนเอง รู้เอง ปฏิบัติเอง

ไม่มีใครที่จะมาสั่งสอนภูมิของศาสดาได้ นอกจากพระองค์เพียงผู้เดียวเท่านั้นจะเป็นผู้ตะเกียกตะกายทุกแง่ทุกมุม ดังที่ทรงบำเพ็ญผิด ๆ พลาด ๆ มาบ้าง ย่อมถือเป็นการธรรมดาของสยัมภู ที่จะตรัสรู้โดยลำพังพระองค์เอง ไม่ทรงเสาะแสวงหา อันเป็นความสมหวัง จากผู้หนึ่งผู้ใด เป็นความที่ตะเกียกตะกายโดยลำพังพระองค์เอง จึงต้องทรงทำความเพียรด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทรงอดพระกระยาหารถึง ๔๙ วัน

แต่การอดพระกระยาหาร ๔๙ วันนั้น เจตนาของพระองค์กับพวกเราทั้งหลายที่อดกันนี้มีผิดกันอยู่มาก การอดพระกระยาหารของพระองค์นั้น เพื่อการตรัสรู้ด้วยวิธีการนั้นจริง ๆ ไม่มีจิตตภาวนาเข้าเคลือบแฝงเลย จึงผิดกันที่ตรงนี้ แต่สิ่งที่เหมาะสมกับจิตตภาวนาที่จะเป็นไปด้วยความสะดวกสบาย ก็ไม่พ้นจากการที่ทรงอดพระกระยาหารผ่านมาแล้วนั้นเลย จะเห็นได้เวลาพระองค์เสวยพระกระยาหาร ในวันเดือน ๖ เพ็ญที่ทรงอดมาได้ ๔๙ วัน แล้ว วันนั้นเป็นวันค้ำรับที่ ๕๐ วัน ก็เสวยพระกระยาหารของนางสุชาดา แล้วก็หมუნเข้าทางจิตตภาวนา

ทรงถืออานาปานสติ เป็นหลักของการภาวนา ซึ่งเป็นความถูกต้อง ตามหลักการที่จะให้ตรัสรู้ได้ พระองค์จึงทรงรู้ได้โดยลำดับ นับแต่ ปฐมฌาน ทุตติฌาน ๔ หรือ ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม และทรงรู้ไปโดยลำดับลำดับ ถึงขั้นละเอียดลเอียด จนได้ตรัสรู้ธรรมในคืนวันเดือนหกเพ็ญนั้น นี้ก็เกี่ยวกับการอดพระกระยาหาร คือตอนนั้นพระองค์ไม่มี

กำลังอะไรที่จะมาทับถมในทางร่างกายเลย มีแต่พระจิตล้วน ๆ ซึ่งพร้อมที่จะรับธรรมอันถูกต้อง คือรับการดำเนิน และธรรมอันถูกต้องอยู่แล้ว

เมื่อกำหนดอาณาปานสติลงไป พระจิตจึงมีความละเอียดลออเข้าไปโดยลำดับอย่างรวดเร็ว ทางด้านกายก็พร้อมแล้ว ไม่มีคำว่าเป็นภัย ไม่มีคำว่าเป็นการทับถมจิตใจให้อึดอาดเนือยนายลำบากลำบาก มีแต่ความคล่องแคล่วภายในจิต คือภายในพระจิตของพระองค์เกี่ยวกับการดำเนิน พิจารณาทางด้านจิตตภาวนาโดยถ่ายเดียวเท่านั้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้นมา หากพระองค์ทรงพิจารณาอาณาปานสติตั้งแต่ระยะที่กำลังทรงอดพระกระยาหารอยู่นั้น ก็ไม่น่าจะผิดพลาดมาเป็นเวลานาน อาจได้ตรัสรู้ก่อนหน้านั้นด้วยซ้ำ

สรุปความในการบำเพ็ญของพระองค์นั้นเป็นอย่างไร ความเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ละเอียดลออสุขุมคัมภีรภาพ ถ้าพูดถึงในหน้าที่การงานหยาบ ๆ ก็ไม่มี มีแต่ความละเอียดลออ พระกระยาหารที่อยู่ ที่อาศัยทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เสด็จไปมา มีแต่ความราบรื่นดีงาม ด้วยการตกแต่งจากไพร่ฟ้าประชาชน ที่เขาถือว่าเป็นสมมุติเทพ คือเทวดาโดยสมมุติได้แก่พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์จึงไม่ทรงมีอะไร ลำบากลำบากทางพระกาย แต่เวลาเสด็จออกผนวช ทรงบำเพ็ญพระองค์แล้ว พระกายนั้นก็ไม่ได้ติดอะไรกับฟุตบอลที่ถูกเตะ ถูกกลิ้งกันอยู่ตลอดเวลา

ตั้งแต่ขณะที่เสด็จออกทรงผนวช จะไม่ได้รับความสะดวกสบายอะไรจากอาหาร การบริโภค ที่อยู่ ที่อาศัย เครื่องนุ่งห่มใช้สอย ยาแก้โรคแก้ภัยใด ๆ ทั้งสิ้น มีความบีบบังคับทั้งส่วนพระกายของพระองค์ และภายในพระทัย ถูกบีบบังคับอยู่ด้วยสิ่งสัมผัสต่าง ๆ คือบีบบังคับอยู่ด้วยความหิว ความกระหาย ความลำบากลำบากในทางร่างกาย บีบบังคับอยู่ด้วยความห่วงใยพัวพันเกี่ยวกับกิจบ้านการเมืองที่พระองค์ทรงทำหน้าที่ปกครองมาเป็นเวลานาน ซึ่งสิ่งเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่มีความค่ามากมหาศาลตามโลกสมมุตินิยม พระองค์ก็ทรงตัด เพราะเหตุนี้ จึงต้องได้รับความลำบากลำบาก ทั้งทางพระกายและพระจิต

กว่าจะได้มาตรัสรู้ก็เป็นเวลา ๖ ปี ทรงตกนรกทั้งเป็นอยู่นั้น พอผ่าน ๖ ปีมาแล้ว พระกายก็เคยชินต่อสิ่งเกี่ยวข้องต่าง ๆ คืออาหารปัจจัยทั้งหลาย แล้วก็เริ่มมีขึ้นมา เนื่อง

จากที่เขาได้ทราบว่า**พระสิทธัตถราชกุมาร**ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาแล้ว และประกาศธรรมให้เกิดความเชื่อ ความเลื่อมใสแก่ประชาชนผู้มีอุปนิสัยปัจจัยที่ควรจะได้รับธรรมนั้น ๆ อยู่แล้ว ทางพระจิตก็ได้ตรัสรู้แล้ว ไม่มีอะไรที่จะเข้าบีบบังคับพระองค์เหมือนอย่างแต่ก่อน นี่หากว่าจะได้รับความสะดวกทางพระกาย ก็ได้รับความสะดวกหลังจากการตรัสรู้แล้ว รับการสะดวกทางพระทัยก็ได้รับหลังจากตรัสรู้แล้ว

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นการตะเกียกตะกาย เป็นวิธีการแห่งการรบการต่อสู้กับกิเลสซึ่งเป็นตัวเหนียวแน่นแก่นวัฏวนฝังอยู่ในจิตใจ ไม่ใช่เป็นของที่จะถอดถอนได้อย่างง่ายดาย พอจะตัดเอาดวงเอาเหมือนน้ำเหมือนท่า นี่เราทั้งหลายเป็นลูกศิษย์ที่มีครู จึงพยายามเดินตามร่องรอยของพระพุทธเจ้า หากจะเกิดความลำบากลำบากขึ้นมา จะทำให้เกิดความท้อแท้อ่อนแอ อันจะเป็นฝ่ายกิเลสได้รัดได้เปรียบ ก็ขอให้พิตตัว พลิกตัวเสียใหม่ด้วยอรรถ ด้วยธรรม โดยนำพระพุทธเจ้ามาเป็นสรณะทั้งทางด้านจิตใจและการดำเนินตาม

ธรรมเกิดขึ้นมาจากความลำบากลำบากของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกที่เราทั้งหลายได้กล่าวอ้างเป็นสรณะอยู่นี้ล้วนแล้วแต่เป็นผู้เคยตายมาด้วยกันแทบทั้งนั้น เราจึงไม่ควรถือว่าธรรมจะเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย เพราะอำนาจของกิเลสที่ปิดบังอยู่นั้น จะเปิดช่องเปิดทางให้เอง โดยไม่ต้องบำเพ็ญสิ่งใด ๆ หรือเปิดทางให้เอง เพราะความดำริ ความคิดต้องการอยากได้ หรืออยากรู้อยากเห็นธรรมเท่านั้น ต้องได้มีการต่อสู้กับกิเลสเป็นระยะ ๆ ตามขั้นภูมิของมัน ความหนักเบาของการต่อสู้กิเลสก็ต้องหนักเบาไปตามกำลังของกิเลส ที่มีหนามากน้อย ลึกตื้น หยาบละเอียดแค่ไหนนั้นแล

จึงไม่ควรนำความท้อแท้อ่อนแอทางด้านจิตใจเข้าไปเป็นเครื่องมือปราบกิเลส จะกลายเป็นเครื่องมือเสริมกิเลสโดยไม่รู้ตัว เครื่องมือปราบกิเลสต้องเป็นความขยันหมั่นเพียร ความอดความทน ความพินิจพิจารณา ไตร่ตรองหาเหตุผล คือความปลดปล่อยปล่อยวางอยู่เสมอ เป็นผู้ไม่นอนใจ ทุกข์ก็ยอมรับว่าทุกข์ ทุกข์ที่ถูกทางกำลังดำเนินอยู่ ตามหลักธรรมนี้ไม่มีอะไรเสียหาย จะเป็นทุกข์ในอริยาบถใดก็ตาม ทุกข์ด้วยวิธีการต่อสู้กับกิเลสประเภทใดก็ตาม ไม่มีความเสียหายทั้งนั้น นอกจากทุกข์ในเรื่องผิดทางก็เป็นความลำบากเปล่า ๆ

นี่เราก็ได้ยินได้ฟังมาแล้ว อูบายวิธีการต่อสู้กับกิเลส หรือแก้ไขถอดถอนกิเลส นั้น ถอดถอนวิธีใดแก้ไขวิธีใด จึงไม่ควรสงสัยในคำสั่งสอนที่ท่านแสดงไว้เรียบร้อยแล้ว โดยเป็นสวากขาตธรรมตรัสไว้ชอบ มีกิเลสที่เท่า นั้นเป็นตัวการหลุนจิตหลุนใจให้รับความลำบากลำบาก ให้รัก ให้ชัง ให้เกลียด ให้โกรธ ให้ยินดีในสิ่งนั้น ไม่ยินดีในสิ่งนี้ ให้ไปยึดอารมณ์นั้น ปรุจอารมณ์นี้ขึ้นมาอยู่ไม่หยุดไม่ถอย นี่ล้วนแล้วแต่เป็นพิษเป็นภัย มีแต่กิเลสนี้อย่างเดียว

จิตหาความสุขไม่ได้ ก็เพราะอำนาจของกิเลสบีบบังคับให้หมุนไปเปลี่ยนมาอยู่เช่นนั้น ไม่ใช่อะไรเป็นเครื่องบีบบังคับ ถ้าหากว่าเราท้อแท้อ่อนแอต่อความเพียรที่จะถอดถอน หรือแก้ไขตัวเองเพื่อกิเลสจะได้ลดน้อยลงไปจนถึงขั้นหมดไป ก็ถือเป็นความลำบากลำบากแล้วก็ไม่มีความหวัง เพื่อความพ้นทุกข์ได้เลย นี่เป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นมากสำหรับเรา ผู้เป็นนักบวช เพื่อความพ้นทุกข์

ทุกข์นี้ไม่มีสิ่งที่น่าสงสัย ทุกข์ในกายก็เหยียบย่ำทำลายเราอยู่ตลอดเวลา สงสัยที่ตรงไหน ทุกข์มากทุกข์น้อยย่อมเคยประสบพบเห็นมาด้วยกัน จะเป็นการเจ็บไข้ได้ป่วย เจ็บหัว ตัวร้อน ประการใด มันก็เป็นเรื่องของทุกข์ทั้งหมด หิวกระหายก็เป็นเรื่องความทุกข์ทั้งหมด ในอริยาบถต่าง ๆ ที่ไม่สม่ำเสมอ ก็เป็นเรื่องความทุกข์ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มากระทบกระเทือนร่างกาย ล้วนแล้วแต่ทำร่างกายนี้ให้เกิดความทุกข์ ให้เรารู้เราเห็นอยู่ตลอดเวลา

จึงไม่น่าสงสัยที่ตรงไหนว่าจะมีของดีของดีภายในร่างกายอันนี้ นอกจากเป็นเรือนของทุกข์โดยถ่ายเดียวเท่านั้น ส่วนสุขไม่ค่อยปรากฏในร่างกาย มีแต่ความทุกข์เด่นอยู่ตลอดเวลา เจ็บนั้น ปวดนี้ล้วนแล้วแต่ส่วนร่างกาย ถ้าจิตก็ลุ่มหลงเป็นกังวลกับความเจ็บปวดของร่างกายนี้ด้วยแล้ว ก็ย่อมเป็นภัยแก่จิตใจขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เป็นโรค ๒ ชั้นขึ้นมา เป็นโรคกังวล โรคุ่นวายส่ายสั่ว อยากให้หาย อยากให้เป็นอย่างนั้น อยากให้เป็นอย่างนี้ อยากอยู่สบาย มีแต่ความอยากอันเป็นเรือนของกิเลสเข้าบิบบัน

เรือนของกิเลสไม่เคยสร้างคุณงามความดี และความสุขความเจริญ เป็นที่สมหวังให้แก่ผู้ใดทั้งนั้น เราจึงไม่ควรสงสัย ไม่ควรที่จะไปเชื่อกิเลสอยู่ตลอดไป ธรรมทั้งหมดนี้เพื่อให้

รู้กลมาษาของกิเลสทั้งมวล ไม่ใช่ธรรมเป็นเครื่องหลอกลวงให้หลงตามกลกิเลส กลมาษาของกิเลส แต่เป็นเครื่องให้รู้กลมาษาของกิเลสทุกประเภท ที่แสดงหรือทำงานอยู่ภายในจิตใจของตน ผู้ปฏิบัติจงดูจุดนี้ให้ละเอียดลออ และสม่ำเสมอทุกอิริยาบถ ทุกอาการที่เคลื่อนไหว มีสติเป็นเครื่องยืนยันในความเพียรของตน จากนั้นก็ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง อย่าได้ปล่อยวาง

มันไม่มีอะไรสงสัยแล้วแหละสำหรับโลกอันนี้ เมื่อความเกิดเป็นเหตุแล้วก็ความแก่เจ็บตาย ก็ตามกันมา ซึ่งล้วนแล้วแต่หาบหามทุกข์มาเต็มตัว ๆ ด้วยกันทั้งนั้น แต่ละอาการที่แสดงตัวออกมาให้ผิดปกติ มีแต่เป็นเรื่องหาบหามกองทุกข์มาทับถมโจมตีเรา อยู่ตลอดเวลาทั้งทางร่างกายและจิตใจ จึงไม่ควรจะสงสัย นี่ที่ว่าทุกข์ ไม่มีอะไรจะทุกข์ จะรับยืนยันทุกข์ได้เหมือนจิต จิตนี้ทุกข์ทั้งสิ่งที่มาเกี่ยวข้อง สิ่งที่เกี่ยวข้อง หรือรับผิดชอบของตน เช่นร่างกาย สมบัติต่าง ๆ จิตเป็นผู้รับผิดชอบ

สมบัติภายนอกไม่เท่าไร สมบัติภายในร่างกายนี้ จิตนี้ถือเป็นความสนิทสนม กลมกลืน ประหนึ่งว่า เป็นอันเดียวกันกับตนจริง ๆ นี่ยิ่งเป็นความกังวลห่วงใย จนกลายเป็นสัญชาตญาณขึ้นมา เพราะกิเลสเสริมให้ เป็น นอกจากพระอรหันต์เท่านั้น จะมีแต่สัญชาตญาณล้วน ๆ ไม่มีอุปาทาน ไม่มีกิเลสพาให้เป็น ผิดกันอยู่ที่ตรงนี้เท่านั้น และทำไมจะไม่เกิดความทุกข์เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ทุกข์ต้องเสียดแทงจิตอยู่ตลอดเวลา เพราะกิเลสยื่นให้เสมอ ๆ ล้วนแล้วตั้งแต่ยาพิษ

เรายังไม่รู้เห็นกลมาษาของมันแล้ว ก็แหวกทางจากมันไปได้อย่างไร จึงต้องอาศัยสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร พินิจพิจารณา เรามีงานอันเดียวเท่านั้น เพื่อความพ้นทุกข์ ด้วยความเพียรของเรา กิจการงานอื่นมีผู้รับรองไว้หมด ชีวิตชีวาฝากไว้กับญาติกับโยม ประชาชนศรัทธาทั้งหลาย ผู้ใจบุญมีอยู่มากมาย ในประเทศไทยของเรานี้เป็นแดนพระพุทธานุศาสน์ เป็นแดนแห่งคนใจบุญ ถือพระพุทธานุศาสน์อยู่แล้ว จึงไม่ควรคิดว่ากลัวตาย ด้วยความอดอยากขาดแคลน ในปีจักษุทั้ง ๔ ให้กลัวตั้งแต่จะไม่พ้นจากทุกข์ที่บีบบังคับอยู่ตลอดเวลา ภายในร่างกายและจิตใจนี้เป็นสำคัญมาก ยิ่งกว่าความกลัวความกังวลกับสิ่งอื่นใด

งานการอันใดโลกเขาก็ทำอยู่แล้ว ไม่ควรจะไปกังวล งานการที่เป็นเครื่องถอดถอนกิเลส ให้หมดจากใจนี้เป็นงานสำคัญมาก เฉพาะอย่างยิ่งนักบวชเราถือเป็นงานเยี่ยมที่สุด เป็นงานหลักจิตหลักใจ เป็นงานประจำชีวิตที่แท้จริง ๆ ไม่ใช่งานเล็กน้อย จงพยายามทำงานของตนให้สมบูรณ์ เริ่มต้นตั้งแต่ทำจิตให้สงบ

จิตทำไมจะสงบไม่ได้ เราทราบอยู่แล้วว่าจิตสงบไม่ได้เพราะอารมณ์ ความคิดความปรุง ความแต่ง ความสำคัญมั่นหมาย ทั้งอารมณ์อดีต อารมณ์อนาคต คัวเอาจมายุ่งอยู่ภายในจิตใจเป็นทำงาน จึงหาเวลาว่างไม่ได้สำหรับงานของจิต ที่จะสงบตัวลงไปไม่มี ถ้าไม่ทำให้มี ด้วยเหตุนี้จึงต้องอาศัยการพิจารณาภาวนา

การภาวนาเบื้องต้น เราก็เอางานทางด้านธรรมะเข้าไปทับหรือแทนที่งานของกิเลส งานกิเลสคิดปรุงแต่งเรื่องนั้น เรื่องนี้ เพื่อสั่งสมตัวตนขึ้นมาให้มีกำลังมาก แต่งานของธรรม เช่นงานบริกรรมพุทโธ ธัมโม สังโฆ บทใดก็ตาม แม้จะเป็นงานก็ตาม แต่นี้เป็นงานทางด้านธรรมะเพื่อจะทำจิตใจของเราให้สงบ เอาให้แน่นหนักลงไปในงานอันนี้ เปลี่ยนงานจากเรื่องงานของกิเลส เข้ามาเป็นงานของธรรม แล้วจะเป็นเครื่องปราบปรามกิเลส หรือทำกิเลสให้สงบตัวลงได้ด้วยงานประเภทนี้ คืองานบริกรรมภาวนา เอาให้จริงให้จัง

อย่าเหลว ๆ แหละ ๆ นั้นไม่ใช่ทางของนักบวชผู้ปฏิบัติ และไม่ใช่เรื่องของศาสนธรรม ความเหลว ๆ ไหล ๆ โยก ๆ คลอน ๆ ความเอาจริง หาจริง หาจัง หาหลัก หาเกณฑ์ที่ไม่ได้ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของกิเลสอยู่ฉากหลังทั้งนั้น เรียนเข้าไป เรียนเรื่องของกิเลส จะไม่ทราบเรื่องของกิเลสไม่มี ถ้าตั้งใจเรียนจริง ๆ มันมีอยู่ทุกระยะ ทั้งหยาบ ทั้งกลาง ทั้งละเอียด เราก็หลงกลมายาของมันอยู่ตลอดไม่ว่า กลมายาหยาบ กลาง ละเอียด หลงได้ทั้งนั้น ถ้าสติปัญญาไม่ทัน

ด้วยเหตุนี้จึงต้องสั่งสม สติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ให้มากโดยลำดับ ๆ จนมีกำลังเต็มตัว พุดถึงสมาธิก็เอาให้สงบ ไม่นอกเหนือไปจากอำนาจแห่งธรรมที่นำมาใช้ มาปฏิบัตินี้ได้อยู่ตรงนี้ เอาให้จริงให้จัง จนมีความสงบได้ มันจะผาดโผนโลดเต้นขนาดไหนก็เถอะจิตนี้ เพราะอำนาจของกิเลสพาให้เป็น จะไม่นอกเหนือไปจากธรรม คือ วิริยธรรม สติธรรม ปัญญาธรรม ขันติธรรมไปได้เลย อันนี้แหละเป็นเครื่องปราบกิเลส ถ้าพากันนำ

เข้ามาใกล้ติดต่อกับใจของตนอยู่เสมอ อย่าได้ปล่อยวาง อย่าได้ห่างเหินธรรมเหล่านี้ ซึ่งเป็นธรรมพาเราให้หลุดพ้นจากแดนแห่งนรกทั้งเป็นทั้งหลายซึ่งมีอยู่ภายในจิตใจของเราเอง เอาจนมันสงบ

เมื่อจิตมีความสงบได้มากน้อยเพียงไร หลังจากนั้นแล้ว ให้พยายามนำจิตออกพิจารณาทางด้านปัญญา อย่าไปถือขั้นนั้นขั้นนี้ของสมาธิว่าควรแก่ปัญญาหรือไม่ควรแก่ปัญญา ให้ถือเรื่องความสงบ จิตสงบมากน้อยมีความอึดตัวให้ปรากฏ ไม่หิวโหยกับอารมณ์ต่าง ๆ เพราะความสงบคือไอชารสอันสำคัญของจิต จากนั้นแล้วก็ให้พิจารณาทางด้านปัญญา เอาจร่างกายของเราให้แหละเป็นต้นเหตุสำคัญยิ่งกว่าอื่น แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าสิ่งภายนอกไม่สำคัญ นี่หมายถึงร่างกายของเรา เป็นสำคัญอันดับหนึ่ง จึงต้องให้พิจารณา เช่น กาย เวทนา จิต ธรรม ก็หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม ของแต่ละราย ๆ แห่งผู้ประกอบความพอกเพียรนั้นแลเป็นหลักเป็นที่ตั้ง

เอาพิจารณาลงไป ถ้าพิจารณาทางร่างกาย ดูเข้าไปตั้งแต่ผิวหนัง ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นของสวयงามที่ตรงไหน ดูให้ชัดเจนตามหลักความจริง อย่าให้กิเลสแทรกเข้ามา ปลอมตัวเข้ามา มันปลอมตัวเข้ามานั้นสวयงาม ว่าผมงาม ขนงาม เล็บสวयงาม ฟันสวयงาม เนื้อหนังมังสาสวयงาม อวัยวะทั้งตัวนี้สวयงาม ทั้งภายในภายนอกมันหม่อมันเสกเข้าไปได้หมดว่า นั่นก็สวयงาม นี้ก็สวयงาม จะสกปรกรกรุงรังขนาดไหน จนจะดูไม่ได้ มันก็เสกสรรว่าสวयงาม นี่คือกลมายาของกิเลสทั้งมวล เอาพิจารณาลงไป

จับตรงไหนจับให้แม่นยำ ให้รู้อยู่ตรงนั้น อย่าเสียดายความรู้เพื่อไปรู้อะไรอีก ในขณะที่พิจารณาให้จดจ่อต่อเนื่องกันอยู่กับสิ่งนั้นจริง ๆ เช่นพิจารณาผม หรือขน หรือเล็บ หรือฟัน หรือหนัง อะไรก็ตามที่มีความถนัดกับจริตของตน แล้วให้กำหนดพิจารณา จับนั้นเป็นจุดแรก เหมือนกับไฟที่จ่อเข้าไปในเชื้อของไฟ จ่อเข้าไปแล้ว มันจะค่อยปรากฏเป็นไฟขึ้นมา แล้วจะลุกลามไปตามเชื้อของมันที่มีมากน้อย กว้างแคบขนาดไหน ปัญญา ก็เหมือนกัน ปัญญาเหมือนไฟเผากิเลสนั้นแล กิเลสมันกองไว้ตรงไหน มันปักมันปักเขตแดนเอาไว้ตรงไหน มันเสียบ มันแทงไว้ที่ตรงไหน ปักเสียบไว้ที่ตรงไหน พิจารณาเข้าไป

เฉพาะอย่างยิ่งหนึ่งเป็นสำคัญ มันหุ้มห่อร่างกายของเรานี้ให้หลง อย่างแบบจมดลึกลงไปได้ ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาเคยเป็นอย่างนั้นแล้ว นี่คือการจมดลึกลงของกิเลส นี่ความจริงของธรรมดูให้ดี ตั้งแต่ผิวแท้ ๆ ผิวหนังว่าเป็นของสะอาดสวยงาม มันสวยงามอะไร เติมไปด้วยซี่เหงือก ซี่ไคล คือซี่ทั้งนั้น นิดเดียวเท่านั้นความบางของมัน ผิว ฟัง แต่ว่าผิวหนัง พอผิวถลอกไปนิดเท่านั้นก็เิ้มออกมา บรรดาสิ่งที่สกปรกโสภณ ไม่พึงปรารถนาทั้งหลาย จะเิ้มออกมาเลย เช่น เลือดปฐุพโพโลหิต ถ้ายิ่งตายไปแล้วปฐุพโพโลหิตน้ำเน่า น้ำหนองพุพองเติมไปหมดทั้งร่าง แม้แต่หนังที่ว่างสวย ๆ งาม ๆ ก็เป็นตัวพุท้วพอง ตัวเน่าตัวเหม็นเหมือนกันไปหมดกับสิ่งภายในที่มันหุ้มห่อเอาไว้ มันสวยงามที่ตรงไหน นี่แหละปัญญาให้พิจารณาอย่างนี้

อย่าเสียดายความคิด ความปรุ่ไปในแง่อื่น ๆ ให้สงวนความคิดนี้ให้เข้าอยู่ในจุด สัจธรรม หรือสติปัญญา ๔ คือ กายดูให้ดี ดูไปตลอดทั่วถึง ให้จิตเพลนอยู่ในนั้น บังคับนั้นเรียกว่าปัญญา ในขั้นเริ่มแรกที่ยังไม่รู้ยังไม่เห็น บังคับให้ทำงานหรือให้พิจารณา อย่าเสียดาย ความคิดความปรุ่ ที่เคยคิด เคยปรุ่กับเรื่องนั้น เรื่องนี้มาแล้ว ตั้งแต่วันเกิดจนกระทั่งถึงบัดนี้ ที่เราภาวนาอยู่ นี้ ไปเสียดายอะไร ความเสียดายสิ่งนั้นก็คือ ถูกกิเลส มันลุด มันลากออกไปนั่นแล ลุดขนาดไหนก็ไม่ไป จะเอาตรงนี้ คำสอนลงที่ตรงนี้ จะพิจารณาตรงนี้ เอ้า พิจารณาตั้งแต่ตัวที่ว่างสวย ๆ งาม ๆ ผิว ๆ มันนี่แหละ แล้วสุดท้ายมันก็เป็นอย่างเดียวกันหมดกับภายใน

ยิ่งพิจารณาเข้าภายในมากเพียงไรมันดูได้เมื่อไรร่างกายของคนเราคนหนึ่ง ๆ นั้น แล้วฝืนความจริงไปหาอะไร ดูให้เห็นชัดเจน เมื่อเห็นชัดเจนแล้วจิตนี้จะเกิดความสลดสังเวชภายในตัวเอง จิตเกิดความสลดสังเวช เพราะการเห็นความจริงมากน้อยเพียงไร จิตใจยิ่งอ่อน ยิ่งนิ่ม ยิ่งเบาหวิว ๆ ไปโดยลำดับลำดับา ที่รู้ ที่เห็น ที่ปัญญาซึมซาบเข้าไปนั่นแล มันยิ่งซึ้ง ๆ เข้าไปโดยลำดับ

จากนั้นก็กำหนดลงไปอีกจนกระทั่งสิ่งเหล่านี้พุพองหนองไหลไปแล้ว ยังต้องแตกกระจัดกระจายออกจากกัน ออกจากส่วนผสมของมัน แปรเป็นซากอสุภไปหมดทั้งร่างกาย ไม่ว่าจะแตกไปตรงไหน กลายเป็นซากอสุภไปทั้งนั้น เป็นของปฏิญูลโสโครกไปทั้งหมด อยู่ใน

กายก็เป็นอย่างนี้อยู่แล้ว แตกออกไปจากกายด้วยความเป็นกองสภปรกโสภณนี้แล้ว ก็กลายเป็นสิ่งสภปรก เลอะเทอะไปหมดเลย

จากนั้นก็ค่อยเหยี้ยวค่อยแหงลงไปตามสภาพของมัน น้ำที่มันเี่ยมอยู่ด้วยความเนา อยู่กับสิ่งที่เนาที่เหม็นนั้น มันก็ค่อยแหง เหือดแห้งของมันไป กลิ่นก็ค่อยเปลี่ยนสภาพของมันไป รูปร่างต่าง ๆ ของสกลกายที่แตกกระจัดกระจายไปนี้ ก็เปลี่ยนผิวพรรณ เปลี่ยนสี สันวรณะ เปลี่ยนสภาพของตัวไปโดยลำดับลำดับ จนกลายเป็นเรื่องแห่งกรอบไปเรื่อย ๆ แล้วสุดท้ายส่วนที่แข็ง ๆ นี้ก็ซึมซาบกลมกลืนกันไปกับแผ่นดิน น้ำก็ค่อยเหยือดแห้งออกไปจากร่างกาย เป็นไอไปตามอากาศ ซึมซาบลงในแผ่นดิน นี่ตามสภาพของมันเป็นอย่างนี้ ส่วนลม ไฟ ก็ไปตามสภาพของตนเท่านั้น เมื่อหมดความอบอุ่นแล้ว ไฟมันก็หมดไป ลมหายใจเป็นต้น เอาหายใจมาจากไหน

คนตายแล้วก็สลายของมันไปหมด แล้วอันใดเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา มองดูแล้วเห็นแต่แผ่นดินทั้งแผ่นดินมันกลมกลืนเป็นอันเดียวแล้วกับแผ่นดินที่เราเหยียบย่ำไปมาอยู่ที่นี่ ถ้าน้ำก็กลายเป็นน้ำแล้ว น้ำนะหรือเป็นคน น้ำนะหรือเป็นเรา เป็นเขาเป็นหญิงเป็นชายเป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นของสวयของงาม ถ้าน้ำเหล่านั้นเป็นของสวयของงาม น้ำที่ไหนก็ต้องงามหมดสวयหมด ติดหมดซี้ นี่ทำไมจึงมาหมายมันปั้นมือเอากับน้ำที่กิเลสมันเสกสรรปั้นยอว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคล ไม่ละอายตนบ้างเหวอ

ปัญญาเมื่อสอดแทรกเข้าไป ว่าดินก็แผ่นดินที่เหยียบไปมานี้ แล้วร่างกายที่เป็นธาตุดินนี้มันผิดแปลกกันยังไง มันก็ไม่เห็นผิดแปลกกันเวลากลายจากสภาพแห่งความเสกสรรปั้นยอนี้ลงไปแล้วก็ไปเป็นดินตามสภาพเดิม พิจารณาให้เห็นชัดเจนอย่างนั้น เมื่อลงถึงขนาดนี้แล้ว จิตเหมือนจะเหาะเหินเดินฟ้านั้นแล ความละเอียดลออของจิต ความนิ่มนวลของจิต ความซึ้งของจิต ความสุขของจิต ความสลดสังเวชของใจ ก็แสดงตัวอย่างเต็มที่ ๆ ๆ ไปโดยลำดับลำดับ

ทีนี้เรื่องอุปาทาน จะไปยึดมั่นถือมั่น ก็เมื่อมันไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล มันเต็มไปด้วยของปฏิภูลโสโครก หลังจากนั้นก็เต็มไปด้วย ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเป็นธาตุเดิมของเขาแล้ว ไปติดมันอะไร นั่น เมื่อซึ้งแล้วก็ถอนความยึดมั่น ถือมั่น สำคัญผิดนั้นออกมาโดยลำดับลำดับ

ดา แล้วพิจารณาแล้ว พิจารณาเล่า ครั้งนี้พิจารณาอย่างนี้เป็นสิ่งที่ฝึกลึก หยั่งใจ แล้วเป็น
นอจลศรัทธา เชื่อมั่นอย่างชัดเจนด้วยปัญญาของตน ที่พิจารณาเห็นแล้วว่า สิ่งนี้เป็นนี้
สิ่งนั้นเป็นนั้นตามความจริง

วันหลังพิจารณาอีก โดยไม่ต้องไปยึดอารมณ์ที่เคยพิจารณามาแล้ว ความรู้ความเห็นที่
เคยเป็นเคยไปผ่านมาแล้วนั้น เอาหลักปัจจุบันซึ่งผลิตขึ้นมาอีก พิจารณาด้วยอุบายใดก็
ตาม ไม่ต้องไปคาดไปหมาย ของเก่าที่เอามาพิจารณาแล้วว่าเป็นอย่างนั้น ให้เป็น
อย่างนั้น เหมือนอย่างที่เป็นมาแล้ว นั้นเป็นความคาดความหมาย

ให้หยั่งลงในหลักปัจจุบัน คือร่างกายนี้อีกเท่านั้นแหละพิจารณาไปอย่างนั้น เมื่อหลาย
ครั้งหลายหน มันก็ยิ่งชัดเจนเข้าไป ชัดเจนเข้าไป จากนั้นก็คล่องแคล่ว คล่องตัว การ
พิจารณารวดเร็วขึ้นเป็นลำดับลำดับ แล้วมองเห็นทั้งภายนอกภายในเหมือนกันหมด ถ้า
ยังไม่แตก เราเด่นในอวัยวะใด อวัยวะนั้นจะแสดงตัวขึ้นมาให้เห็นอย่างชัดเจนทั้งภายใน
ภายนอก

เช่นหนังหุ้มกระดูก ห่อกระดูกก็เห็นเป็นอย่างนั้น ถ้าเห็นร่างกระดูก ก็เห็นเป็นร่าง
กระดูกไปอย่างนั้น ถ้าเนื้อก็มีแต่เนื้อเต็มตัวแดงโร่ ฉาบทาไปด้วยปุพฺพโพลิตน้ำเน่าน้ำ
หนอง มันสวยงามที่ตรงไหน น่ารักใคร่ชอบใจที่ตรงไหน นี่คือการคล่องแคล่วว่องไว
ของจิต จะเป็นไปอย่างนั้นจนกลายเป็นพื้นฐานของจิตให้เห็นได้อย่างชัดเจนประจำตัว
แล้วก็ค่อยเปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของปัญญาที่มีความฉลาดแหลมคมโดยลำดับ

จากนั้นสิ่งเหล่านี้ก็กระจายหายไปหมด ว่าเป็นร่างกระดูกก็ดี ว่าเป็นอะไรก็ตามใน
อวัยวะส่วนนี้ ส่วนนั้นส่วนของใครก็ตาม เลยก่อยกลายจางหายไป ๆ จากจิต เปลี่ยน
สภาพไปด้วยอำนาจของปัญญาที่มีความละเอียดไปโดยลำดับลำดับ สุดท้ายสิ่งเหล่านี้
นั้นก็หมด อุปาทานขันธ คือในรูปขันธนี้ก็หมด สิ่งที่มีสัมผัสสัมพันธ์กันอยู่ในร่างกายนี้
ก็คือเวทนาขันธ เมื่ออันนี้ละเอียดลอลงไปแล้วทุกขเวทนามาก็ไม่มีอำนาจที่จะมาชิมซาบ
ทุกขเวทนาในขันธนี้ก็ไม่มีความที่จะไปชิมซาบภายในจิตใจของเราให้เกิดความทุกข์
ความลำบากเพราะขันธไม่สะดวกลสบาย เพราะขันธเป็นทุกข์ได้เลย

นี่คือการพิจารณา ชั้นนี้เป็นชั้นที่ ถ้าพูดถึงปัญญาที่ผาดโผนมาก ใช้กำลังบึกบึนจริง ๆ เป็นปัญญาที่ผาดโผนมาก ถ้าเป็นการรบก็เรียกว่าตะลุมบอนกันอย่างเต็มที่ สนั่นหวั่นไหวไปหมดนั่นแหละ ถ้าหากเราจะเทียบออกไปสู่ภายนอกที่ปัญญาชั้นนี้พิจารณา เมื่อจิตใจมีความเมื่อยหิวอ่อนเพลีย เพราะทำงานด้วยการพิจารณาอยู่ไม่หยุดไม่ถอย ย่อมมีความอดทนเมื่อยเมื่อยล้าเหมือนกัน ต้องเข้าพักสมาธิ

คำว่าสมาธิพัก คือพักสงบใจ เรียกว่าพักงานของใจ ให้เข้าสู่ความสงบ ปราศจากความคิดปรุงใด ๆ ทั้งสิ้น เหลือแต่ความรู้ล้วน ๆ หากมันไม่เข้า เราจะใช้คำบริกรรม คำใดก็ตาม เข้าใช้ ไม่มีคำว่าสูงเกินไป ต่ำเกินไป เพราะธรรมทั้งนั้น สูงต่ำที่ตรงไหน ฝ่าเท้าเรากับหัวเรา มันอยู่ด้วยกันในร่างกายอันเดียวกันนี้ มันสูงต่ำที่ตรงไหน อันนี้ก็เหมือนกัน เมื่อเรานำคำบริกรรมเข้ามาใช้กำกับจิต เพื่อไม่ให้คิดปรุงไปกับเรื่องปัญหานี้ เราก็นำมาใช้บังคับให้จิตมีความสงบตัวด้วยสมณะจริง ๆ เหมือนหนึ่งว่าเราไม่เคยใช้ทางปัญญาเลย คือไม่สนใจกับความคิดความปรุงด้วยปัญญา สนใจแต่ความปรุงด้วยคำบริกรรม ให้รู้ที่อยู่เพียงอันเดียวเท่านั้น จิตก็สงบเอง

พอสงบแล้วย่อมได้กำลัง เพราะพักงาน พอถอยออกมาก็พิจารณาทางด้านปัญญา ที่นี้ไม่ต้องห่วงสมาธิเอาให้เต็มเหนี่ยวทางด้านปัญญา จะรู้จะเห็นสิ่งใดมากน้อย หยาบละเอียดเพียงไร เอาให้เต็มฝีมือของปัญญาของสติที่กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไปอยู่โดยลำดับลำดับนั้น แล้วความรู้จะซัดเข้าไปโดยลำดับ และเป็นตามขั้นตามภูมิของตน เปลี่ยนสภาพไปเรื่อย ๆ อาการของสิ่งพิจารณาก็เปลี่ยนสภาพไป อาการของปัญญาคือปัญญาที่แสดงออก ก็เปลี่ยนสภาพไปจากความหยาบเข้าสู่ความละเอียดละเอียดเรื่อยไปโดยลำดับลำดับ

นี่เราพูดถึงเรื่องการพิจารณารูปขันธ์ เวทนาขันธ์ ก็ดังที่เคยอธิบายมาแล้วก็ครั้งก่อน นั้นเป็นบาทเป็นฐานเป็นแนวทาง ที่จะให้ผู้อบรมทั้งหลายได้นำไปประพฤติปฏิบัติฝึกหัดตน ให้เป็นผลประโยชน์ขึ้นมาจากการทำงานของตนจริง ๆ ไม่ใช่เพียงแต่มายึดเอาแนวทางของท่านไปเป็นสมบัติของตัวเอง นั่นมันกลายเป็นปริยัติ กลายเป็นความจำไปเสีย ไม่ใช่เป็นเรื่องของปัญญาที่จะเข้าสู่ความจริง

การพิจารณาเพื่อให้เห็นความจริงเข้าสู่ความจริงนี้ เป็นเรื่องของปัญญานำมาใช้นำมา
พินิจพิจารณา ทุกขเวทนาเกิดขึ้นในกายก็เป็นเวทนาของมันเต็มตัวไม่ใช่กาย กายก็เป็น
กายเต็มตัวไม่ใช่เวทนา จะเป็นสุขขเวทนา ทุกขเวทนา เฉย ๆ อุเบกขาเวทนาจึงตาม มันก็
เป็นเวทนาทั้ง ๓ อยู่โดยตรง กายของเราก็เป็นกายอยู่โดยตรง จะมาถือว่าเป็นเราเป็น
ของเรา มาถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างไร นี่พูดถึงเรื่องเวทนาทางกาย

ส่วนเวทนาทางจิต เป็นสิ่งที่ละเอียดมากย่อมมีเสมอไป หากไม่ได้แสดงความจริง
เหมือนเวทนาทางกาย เช่น ทุกขเวทนาเป็นต้น เมื่อหมดปัญหาทางร่างกายก็รู้ในตัวเอง
ไม่จำเป็นจะต้องให้ใครมาบอกว่าจะพิจารณาอะไรต่อไปนี้ เมื่อหมดปัญหามันก็ปล่อย
ของมันเพราะรู้ เมื่อรู้แล้วก็ปล่อยเอง ปล่อยเองแล้วก็หมดปัญหาไม่พิจารณา สิ่งใดที่จิต
มีความสัมผัสสัมพันธ์อยู่ จิตก็ต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่สัมผัสสัมพันธ์ เช่น เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ สังขารกับวิญญาณนี้สำคัญ เฉพาะอย่างยิ่งสัญญามันหมาย
ได้อย่างซึ่งมากที่สุด

แต่อย่างไรก็ตามในอาการทั้ง ๕ นี้ เราจะจับจุดใดก็ถูกด้วยกันทั้งนั้น มันลูกกลมหากันหมด
เชื่อมโยงไปถึงกัน สังขารความคิดปรุง คิดเรื่องอะไรขึ้นมามันก็ดับ ไม่ว่าคิดดีคิดชั่ว คิด
เรื่องอดีตอนาคต ก็ปรากฏขึ้นในความคิดที่เป็นตัวปัจจุบัน เกิดที่ตรงไหนก็ดับที่ตรงนั้น
แล้วเป็นสัตว์เป็นบุคคลที่ไหน เพียงความแยะ ๆ ของจิตที่แสดงตัวหรือกระเพื่อมตัวออก
มาเท่านั้นเป็นสัตว์เป็นบุคคลไปแล้วเหวอ มันไม่ได้เป็นสัตว์เป็นบุคคล มันเป็นสังขารคือ
ความปรุงความกระเพื่อมของจิตต่างหาก

สัญญาความจำได้ ความจำนั้นหรือเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นหญิง เป็นชาย เป็นเขา เป็นเรา
ความจำเพียงจำแล้วดับของมันไป เป็นสัตว์เป็นบุคคลได้อย่างไร มันเป็นเพียงอาการ
อันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ที่แสดงออกมาจากจิตแล้วก็ดับ แล้วก็ดับ ๆ เวลาค้นหาตัวจริงจริง ๆ
มันไม่มี คำว่าสัตว์ว่าบุคคลว่าเราว่าเขา นี่เป็นความเสกสรรปั้นยของโลกสมมุติ ซึ่งได้
มาจากกิเลสเป็นผู้มอบให้ พุดง่าย ๆ แล้วก็ไปตามเรื่องของมันต่างหาก จึงถือว่ามี
เป็นของจริงของจัง ทั้ง ๆ ที่มันปลอมร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ถือว่ามีของจริงร้อยเปอร์เซ็นต์
เพราะความเชื่อกิเลสร้อยเปอร์เซ็นต์นั่นเอง

เวลาพิจารณาแยกแยะให้เห็นตามความจริงนี้แล้ว เรื่องปลอม ๆทั้งหลายนั้น มันก็ค่อยหมดไป ๆ จนกระทั่งไม่มี กับอาการทั้ง ๕ นี้สักแต่ว่าอาการหนึ่ง ๆ เท่านั้น ท่านจึงเรียกว่าขันธ ไม่ใช่จิต จิตไม่ใช่ขันธ มันก็รวมตัวลงไป ๆ การรบกับกิเลส การฟาดฟันหัน แหกกับกิเลส กิเลสไปหลบซ่อนนอนอยู่ที่ไหนมันยึดมั่นถือที่ตรงไหน ปัญญาฟาดฟันหัน แหกเข้าไปตรงนั้นจนเห็นข้อเท็จจริงของมันและกันแล้วก็ปล่อยกันเองได้ จะพิจารณาไปอะไรอีก

อันไหนที่ยังเป็นปัญหา จิตจะไปสัมผัสสัมพันธ์และสนใจในสิ่งนั้น พิจารณากันจนกระทั่งหมดปัญหาเช่นเดียวกัน รูปขันธเป็นของหยาบ ปัญญาขั้นนี้ก็รอบตัวพอแล้ว ปล่อยได้แล้ว สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นของละเอียด ปัญญาขั้นที่เหมาะสมกันก็ยังมีที่จะต้องพิจารณาให้รู้ให้เห็นสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นอะไรต่ออะไรกัน จนกระทั่งเข้าสู่ความจริงด้วยกัน รูปก็สักแต่ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ สักแต่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เท่านั้น หาได้เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเขาเป็นเรา เป็นหญิง เป็นชายที่ไหนไม่รู้ได้ชัด

นี่เมื่อรู้ได้ชัด ก็เรียกว่าสิ่งจอมปลอมทั้งหลายนี้ ได้ถูกลบล้างแล้วด้วยปัญญา ปัญญาธรรม สติธรรม นี่เราดื้อนเข้าไป กิเลสถูกดื้อนละที่นี้ ถูกดื้อนด้วยธรรม มันไปหลบซ่อนอยู่ที่รูป ดีแต่กระจายออกจากรูปนี้เสีย หลบซ่อนทางเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ดีเข้าไป ดีเข้าไป จนแต่กระจายหายสงสัยในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร วิญญาณว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นสัตว์ เป็นบุคคล จนกระทั่งไม่มีที่ไป เพราะถูกตัดสะพานที่เชื่อมโยงกันเข้าไปโดยลำดับ ๆ แล้ว เหลือแต่ความรู้กับส่วนละเอียด

นั่นละที่นี้ **อวิชชาปจฺจยา สงฺขารา** หมดแล้วบริษัทบริวาร ที่เคยใช้เคยสอยกันมาเคยเรื่องอำนาจบังคับบัญชาสิ่งนั้นสิ่งนี้ด้วยอำนาจของตน ก็หมดอำนาจไปหมดแล้ว เพราะถูกตัดขาดฟาดฟันหันแหกจากสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ยังเหลือโดดเดี่ยวอยู่ภายในจิต ก็กำหนดพิจารณาในลักษณะเดียวกัน ถึงปัญญาขั้นนี้แล้วเป็นน้ำซับน้ำซึม

คำว่าขี้เกียจขี้คร้านมันหมดมาตั้งแต่โน้นแล้ว ตั้งแต่พิจารณาร่างกายได้รู้จริงเห็นจริงกับส่วนร่างกาย แล้วตะลุมบอนกันเข้าไปจนแหกแตกกระจายไปแล้ว ตั้งแต่นั้นเรื่องความ

เพียรเป็นอัตโนมัติมาโดยลำดับจากโน้นมา ไม่มีคำว่าหยุดว่าถอย ไม่มีคำว่าท้อแท้ก่อน
แะ ไม่มีคำว่าชี้แจงชี้คร้าน มีแต่ความหมุนตัวเป็นเกลียวตลอดเวลา เป็นธรรมจักรอยู่
ภายในจิต

หมุนออกกิริยาได้อากาไรใด แสดงออกอาการใด มีแต่อาการที่จะต่อผู้ฟาดฟันหันแหลก
กับกิเลสทั้งหมด นี่แหละอาการของจิตที่แสดงออก คือปัญญานี้ก็ปัญญาของจิต แต่
พลิกมาเป็นอาการของจิตโดยธรรม ด้วยธรรม คือสติปัญญาเพื่อแก้เพื่อถอดเพื่อถอน
อันนี้เป็นอาการของจิตเพื่อถอดเพื่อถอน อาการของจิตประเภทหนึ่งเป็นสมุทัย คิดปรุง
ไปในแง่ใดเป็นเรื่องของกิเลสทั้งหมด เพราะกิเลสบงการให้คิดให้ปรุง เมื่อหมดสิ่งเหล่านี้
แล้วมันก็รวมตัวเข้าไป บงการไปคิดอะไรอีกไม่มีทางบงการออกไป เพราะปัญญารอบ
หมดแล้ว มีแต่เรื่องของจิต

จิตนั้นถ้าลงกิเลสมีอวิชชาเป็นต้นได้กลมกลืนหรือแทรกสิ่งอยู่ภายในนั้นแล้วจะเป็นจิตที่
บริสุทธิ์ได้อย่างไร ถ้าเป็นอาหารก็มีทั้งกระดูกทั้งก้างควรแก่การรับประทานโดยสิ้นเชิง
แล้วหรือ นั่น ถ้าเราจะถือเอาทั้งจิตนี้เป็นเรา ก็เหมือนกับกินไก่และกินปลาทั้งกระดูก
ทั้งก้างนั่นแหละ แล้วติดคอตายจนได้ ก้างก็รู้ว่าก้างเก็บมันออก กระดูกรู้ว่ากระดูกเอามัน
ออก ก็มีแต่เนื้อล้วน ๆ นี่กิเลสอวิชชามันอยู่ด้วยกัน พิจารณาฟาดกันลงไปนั่น เคี้ยวให้
แหลกแตกกระจายลงในจิตอวิชชานั้นด้วยปัญญา เรียกว่าเคี้ยวให้แหลก เคี้ยวลงไปตรง
นั้น ขบลงไปเคี้ยวลงไปจนแหลก

อวิชชาแตกกระจายออกจากรู้นั้นแล้ว มีอะไรเข้าครองจิตที่นี่ แดนสมมุติทั้งหมดนี้ได้แตก
กระจายไปจากจิตแล้ว แม้รู้ก็รู้ก็ตามที่นี่ ไม่ได้รู้แบบวิภูจักรวิภูจิต ที่มาหมุนจิตให้เป็น
ไป เป็นธรรมจักรแบบนี้ รู้หมดโดยสิ้นเชิงในแดนสมมุตินี้จะว่ามีก็ได้ ไม่มีก็ได้ เพราะ
เป็นความคิดของจิตเย็บ ๆ แต่ละขณะ ขณะเท่านั้น เนื่องจากไม่มีเชื้ออยู่ภายในนี้ให้
เป็นสมมุติเกี่ยวโยงกันไปถึงสิ่งภายนอกเลย แล้วมันก็เข้ากันไม่ติดระหว่างวิมุติติดกับ
สมมุติที่แยกกันที่ตรงนี้ ถ้าว่ามีก็เราไปให้ความหมายเขาต่างหาก แล้วเราก็ไม่หลง

เราให้ชื่อให้นามเขาต่างหาก ว่าสิ่งนั้นเป็นนั่นสิ่งนี้เป็นนี่ เขาเองเขาไม่ได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่
เราเองเป็นผู้ไปคิดไปปรุง เราก็รู้เราอยู่แล้วว่าเราคิดปรุงสิ่งนั้น ๆ ตามสมมุตินิยมเขา ตัว

เองก็ไม่หลง ถ้าไม่มีสิ่งให้หลงอยู่ภายในใจ ถ้าไม่มีสิ่งให้ติดใจให้ข้องอยู่ภายในใจ คิดเรื่องอะไรก็ไม่ติด รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส สัมผัสสัมพันธ์กันทั้งวันทั้งคืน ก็เป็นรูป เสียง กลิ่น รส ก็เป็น ตา หู จมูก ลิ้น กายอยู่โดยดี ก็เป็นจิตอยู่โดยดี ไม่ได้เป็นอื่นเป็นใด ไปให้กำเริบเสิบสานต่อไปอีก จึงว่าหมดเชื้อที่นี้แหละ

การแก้กิเลสยากหรือไม่ยากให้พากันพิจารณา ให้มุ่งผลอันประเสริฐเลิศเลอนั้นเป็นของสำคัญ ไม่มีความทุกข์ใดที่จะยิ่งกว่าความอยู่ได้อำนาจของกิเลสที่บีบบังคับอยู่ตลอดเวลา หากวิริยาบถที่วางที่ปล่อยวางกันไม่ได้นี้เลย เรื่องความทุกข์นี้ทุกข์มาก ทุกข์อยู่ตลอดเวลา ทุกข์ไม่มีหยุดมีถอย แล้วมากขนาดไหนนับได้เมื่อไร พอจิตได้สลัดตัวออกไปจากนี้แล้วไม่มีอะไรจะเป็นอิสระยิ่งกว่าจิตที่ผ่านพ้นแล้วจากกิเลสวัฏวน ถึงจะมีขันธครองอยู่ก็รู้ว่าทุกข์ หิวก็รู้ว่าหิว ทรายก็รู้ว่าทราย เจ็บนั้นปวดนี้ก็รู้ หากสักแต่ว่ารู้สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เข้าไปเหยียบย่ำทำลายจิตใจได้เหมือนแต่ก่อนเลย เป็นอิสระตายตัวอยู่เช่นนั้น

นี่คือผลแห่งการพิจารณา ผลแห่งการต่อสู้กับกิเลส ยากกับง่ายเพียงไรก็ตาม เวลาเป็นผล ความทุกข์ทั้งหมดนั้นกลายมาเป็นปุ๋ยหล่อเลี้ยงจิตใจให้มีกำลังวังชา จนสามารถสลัดตัวออกจากกิเลสตัณหาอาสวะทั้งหมดได้โดยสิ้นเชิงไม่มีเหลือ นี่ท่านว่า **นิพพาน** **ปรหม์ สุขิ** พังชิ **ปรหม์** อะไรจะมี **ปรหม์** นอกจากนิพพานเท่านั้นไม่มีอะไร **ปรหม์** นอกจากความพ้นจากกิเลส ตัณหา อาสวะ โดยประการทั้งปวงแล้วไม่มีอะไรเป็น**ปรหม์**

กิเลสไม่เคยมี **ปรหม์** นอกจากจาก **ปรหม์ ทุกข์** เท่านั้น ทุกข์แสนสาหัสทุกข์อย่างยิ่ง ถ้าอยู่ได้อำนาจของกิเลสแล้วเป็นทุกข์ ตั้งแต่ส่วนย่อยถึงทุกข์อย่างยิ่งไม่มีอะไรเทียบ เมื่อพรากจิตออกจากกิเลสโดยประการทั้งปวงแล้ว **ปรหม์ สุขิ** ไม่มีสุขใดที่จะเกินสุขที่หลุดพ้นจากกิเลสนี้ได้เลย ความทุกข์ทั้งหมดก็กลายมาเป็นปุ๋ย สนับสนุนให้จิตนี้หลุดพ้นแล้วเป็นความเสียหายที่ตรงไหน เราจึงต้องไปอุดหนุนระอาใจต่อการประกอบความพากเพียรโดยเห็นว่าเป็นทุกข์

เรานอนจมอยู่กับกิเลสมาเป็นเวลานานเท่าไร เราทำไมไม่เอามาคิดบวกลบคูณหารกันบ้าง เกิดภพใดชาติใดจมอยู่กับกองทุกข์ทั้งหมดนั้นมีมากมีน้อยเพียงไร ขณะที่จะ

ประกอบความพากเพียรแต่ละขณะ ๆ แต่ละเวล่ำเวลา เพื่อถอดถอนกิเลสให้หลุดพ้นไป จากจิตใจ เพื่อเอา **ปรหม์ สุขิ** ทำไมจะเห็นว่าเป็นของยากของลำบาก ถ้าไม่ใช่ถูกกล่อม จากกิเลสอย่างแนบสนิทแล้วเท่านั้น ให้นำไปพิจารณาเทียบเคียงให้ได้สัดส่วน สำหรับผู้ปฏิบัติไม่ได้ปฏิบัติเพื่อโง่ต่อกิเลส เราปฏิบัติเพื่อฉลาด เพื่อจะตัดพ้นหันเหล กกับกิเลสให้อยู่ได้อำนาจของเรานี้ต่างหาก ไม่ใช่เราปฏิบัติเพื่อให้กิเลสเป็นเจ้าอำนาจ เป็นเจ้าหลอกลวงตม้ตุนเราอยู่ตลอดเวลา

โง่กับกิเลสเราเคยโง่มานานแล้ว คราวนี้เอาให้ฉลาด ให้ทันกิเลส ให้เหนือกิเลส ด้วย อำนาจของธรรม มีธรรมเท่านั้นที่กิเลสยอมรับว่าแหลมคมจริง มีอำนาจจริง ปราบกิเลส ได้อยู่ ได้จริง นอกจากนั้นกิเลสไม่กลัว เพราะฉะนั้นจึงต้องนำธรรมเข้ามาพินิจพิจารณา ให้รู้แจ้งเห็นจริงตามนี้เราจะได้เป็นสุข ที่นี้สุขตลอดไป ไม่มีกาลนั้นกาลนี้

ความทุกข์ความลำบากในการประกอบความพากเพียรนั้นเป็นกาลเป็นเวลา ช้าบ้างเร็ว บ้างมันก็มีเวลาที่ จะจบสิ้นกันลงได้ ทุกข์เพียงเท่านั้นจะเป็นไรไป ใ้ทุกข์ที่จมอยู่กับ กิเลสไม่มีเวล่ำเวลานี้เอามาเทียบกันดูซิ อันไหนมีน้ำหนัมาก อันไหนที่หนักลัวที่สุด ทุกข์ที่จมอยู่กับกิเลส นั้นแลเป็นทุกข์ที่หนักลัวที่สุด จนหาเวลาที่จะหลุดพ้นตัวไปไม่ได้ เลย แต่ทุกข์เพราะการประกอบความพียรที่จะฆ่ากิเลสนี้ มีเวล่ำเวลาที่จะผ่านพ้นไปได้ มีเวลาที่ จะดับ คือยุติกันได้

ในหลักสติปัฏฐาน ๔ ท่านก็พูดไว้แล้ว ว่าผู้ดำเนินตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างช้าไม่ เลย ๗ ปี สำเร็จ ไม่โสดา สกิทา อนาคา ก็ต้องอรหัตต์เรื่อย ๗ ปี ๗ เดือน ลงมาถึง ๗ วัน แล้วโดยลำดับตามความช้าเร็วของแต่ละอุปนิสัย ของแต่ละผู้มีความสามารถมากน้อย ต่างกัน ท่านไม่ได้ว่า นี้ว่าเจริญสติปัฏฐานแล้วจะนอนจมอยู่กับกิเลส มีแต่จะว่าคนที่ไม่ เจริญธรรมไม่ภาวนานั้นแลคือผู้นอนจมกับกิเลสต่างหาก ท่านไม่ได้บอกนี้ว่าผู้ที่เจริญส ติปัฏฐาน ๔ นี้แล้วนอนจมกับกิเลสเรื่อยไป ท่านไม่ได้ว่า

เราเป็นนักปฏิบัติต้องคิด ต้องแยกต้องแยะ ไม่งั้นไม่ทันกลมายาของกิเลส ซึ่งมันหลอ กลวงอยู่ตลอด ทุกขณะที่แยบออกมา มีแต่เรื่องหลอกลวงเรื่องหลอนทั้งนั้น ปลอมทั้งเพ ๆ ขอให้รู้กลมมันเถอะจะรู้ทุกระยะนั้นแหละ มันแสดงออกยังงั้ ๆ กลมายาของกิเลส แต่

เมื่อรู้จริง ๆ จนกระทั่งปราบมันให้เรียบร้อยภายในหัวใจแล้ว ไม่มีกิเลสตัวใดมาแสดง เราพูดทั้งนี้พูดถึงเรื่องมันแสดงออกจากผู้ใด เมื่อรู้แล้วต้องรู้รอบ จึงว่ารู้รอบ

ปริญญา ๆ ก็แปลว่าความรู้รอบ เช่นอย่างเปรียญ ๆ นี้ก็เหมือนกัน เปรียญกับปริญญา คือรู้รอบ นั่นรู้รอบทางความจำเอาให้รู้รอบทางความจริงซี ให้มันรู้รอบจิตแล้วเป็นยังไง ปริญญานี้กับปริญญานั้นเป็นยังไง ต่างกันยังไง ปริญญานี้เป็นปริญญาเอก มีอันเดียว เท่านั้นไม่มีอะไรเป็นคู่แข่ง ปริญญาเอก จิตเป็นเอก เอกจิตเอกธรรมเป็นอันเดียวกันแล้ว วิชาธรรมที่ไหนที่นี้ หาพระพุทธรูปเจ้าที่ไหน หาพระสงฆ์ที่ไหน หลักธรรมชาติแท้ ๆ ลงในจุดเดียวกันนี้ ไม่สงสัยในจิตของเราแล้วจะสงสัยในพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ที่ตรงไหน เพราะเป็นความจริงอันเดียวกัน เท่ากันไม่มีคำว่ายิ่งหย่อนกว่ากัน ยอมรับอันนี้ เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์แล้วก็ยอมรับพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ร้อยเปอร์เซ็นต์เท่านั้นเอง ไม่มีอะไรที่จะสงสัย

นี่แหละการประพฤติปฏิบัติ เวลาผลปรากฏขึ้นมาในครั้งสุดท้ายเป็นอย่างนี้ ทุกข์เรียกว่าหากไม่มีละที่นี้ เมื่อกิเลสตายไปแล้วไม่มีอะไรจะมาสร้างทุกข์ขึ้นมาในหัวใจอีกมีก็จะมีแต่เพียงร่างกายที่กระดูกกระดูกที่ยังต่อเนื่องกันอยู่ บัจฉัยเครื่องอาศัยยังสืบเนื่องกันอยู่ ก็มีอาการเป็นธรรมดา มีหิวมีกระหายอยากหลับอยากนอนเป็นธรรมดา ก็ไม่เห็นมีความหมายอะไรที่จะทำให้จิตใจกระเพื่อมหรือหวั่นไหวไปตาม จึงว่าต่างอันต่างจริง

เอาละพอสมควรแล้ว หยุดเท่านี้